

לידתו של פשיזם

20:00 | 07.07.2016 | [זאב שטרנהל](#)

בישראל, כמו בכל רחבי אירופה, נשמעת בשנים האחרונות, בניסוחים שונים, אותה השאלה: האם שנות ה-30 של המאה העשרים חוזרות? ההיסטוריה כמובן לעולם אינה חוזרת, גם לא בצורת פארסה כפי שאמר קרל מרקס ספק ברצינות, אך השאלה חשובה במישור העקרוני, והתשובה היא שההשוואה המשמעותית באמת אינה בין תקופתנו לתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אלא דווקא לתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה, עוד לפני שהמלחמה נתנה את אותותיה. אז החלו להתפתח התהליכים, שמהם אפשר להסיק את המסקנות המעניינות ביותר לגבי ישראל של היום. כאשר עושים השוואה כזאת נוכחים לדעת, שהאורות ברמזורי האזהרה אצלנו התחלפו כבר לצהוב. שנות ה-80 של המאה ה-19 היו תחילתה האמיתית של המאה ה-20, ובהן התגבשה האידיאולוגיה המודרנית של לאומנות רדיקלית, זו שמגייסת את המוני העם נגד הדמוקרטיה הליברלית והערכים ההומניסטיים של הנאורות. אז העמיקה השנאה למורשת זכויות האדם של המהפכה הצרפתית והיתה לכוח אידיאולוגי, שהמתין לשעת כושר להפוך לכוח פוליטי של ממש.

אכן, אפשר להשוות רק מה שניתן להשוואה; ואנחנו הרי עדיין חיים בדמוקרטיה. אמנם זו דמוקרטיה של אדונים, המשעבדת בטבעיות מבהילה עם אחר ומנהלת בשטחי הכיבוש משטר של אפרטהייד, אך יש לנו מפלגות ובחירות, והשמאל עדיין לא יושב במחנות ריכוז. גם באיטליה של מוסוליני לא היו מחנות ריכוז ומי שבחר לשתוק, כמו גדול האינטלקטואלים האיטלקים בזמנו, בנדטו קרוצ'ה — אחרי שנסוג מתמיכתו הפעילה בפשיזם בתחילה — יכול היה לשבת בשקט בבית ולא הוטרד.

לכן, יש לבחון את התהליכים שלפנינו בהתוותם: כך אפשר להתחקות אחר המסלול שהוביל מדחיקתם של הערכים האינטלקטואליים והמוסריים של הליברליזם אל הפשיזם הבשל. כך אפשר גם להתבונן בדרך שבה התפתח הפשיזם הגרמני, הלא-נאצי והקדם-נאצי. הפשיזם הלא-נאצי, זה שרק השיק לנאציזם והיה ביקורתי — בשקט ובצנעה — כלפי תורת הגזע, הוא זה שבתקופת רפובליקת ויימאר סלל את דרכו של המעמד הבינוני הגבוה, המשכיל, לזרועות הנאציזם. קשה בכלל להעלות על הדעת את דרכם של הנאצים אל השלטון ללא הקונטקסט של המלחמה הארוכה והעיקשת נגד הדמוקרטיה הליברלית, וכברת הדרך שעשו עמם הפשיסטים. בהקשר זה יאמר מיד, שהפשיזם והנאציזם הן שתי תופעות, המשיקות זו לזו ואף דומות מבחינות רבות, אך בעיקרו של דבר הן שונות זו מזו: הפשיזם היה התקפה כוללת על מסורת הנאורות, על הפילוסופיה שלה ועל תפישת האדם שלה, הנאציזם היה תופעה מפלצתית. מעולם לא היה לפשיזם, גם בתקופתו הגרועה ביותר, האופי השטני של הנאציזם. היו גם וריאציות של פשיזם ודרגות של קיצוניות בתוך התנועות הפשיסטיות עצמן: במפלגה הלאומית-הפשיסטית האיטלקית (זה היה שמה הרשמי) היה אגף אנטישמי גלוי ופעיל, אך חוקי הגזע נחקקו 15 שנה אחרי שמוסוליני הוזמן להרכיב ממשלה. עד אז אחוז היהודים בקרב חברי המפלגה היה גבוה מחלקם היחסי בכלל האוכלוסייה.

אולם, מה שמעניין וחשוב בפשיזם אינו לבושו האיטלקי, אלא היותו תופעה כלל-אירופית. לצד סיבות העומק שהביאו את מוסוליני לשלטון, מעניינת לא פחות הדרך שבה התנהלו תנועות ומפלגות אנטי-דמוקרטיות בארצות שבהן הפשיזם לא הגיע לשלטון. במובן זה משמשת צרפת כקבוצת ביקורת אידיאלית, כי שם פעלו תנועות קדם-פשיסטיות ופשיסטיות עוד לפני נפילת הדמוקרטיה וכינון הדיקטטורה למחרת התבוסה ב-1940. בצרפת התחולל גם בתקופת המעבר בין המאות המשבר

הראשון הגדול של הדמוקרטיה הליברלית, שנשא כבר את הסימנים המובהקים המודרניים של שלילת הדמוקרטיה בשם העם, תופעה חדשנית שהיתה עתידה להתפתח במהרה לפשיזם. כאן אכן מצויה נקודת ההתחלה. בשלוש המדינות הגדולות במערב אירופה, גרמניה, צרפת ואיטליה — למרות ההבדלים הגדולים בהיסטוריה הלאומית שלהן — התפתחו זרמים דומים של חתירה תחת יסודות הדמוקרטיה הליברלית ושל טיפוח לאומיות רדיקלית. פרשת דרייפוס משמשת מקרה בוחן, וזוהי החשיבות האמיתית שלה בהיסטוריה המודרנית. אולם לפרשת דרייפוס קדם המשבר שנושא את שמו של הגנרל בולנג'ה, בשנת 1889: זה היה ניסיון ראשון, עדיין פרימיטיבי, של הסתערות מודרנית בשם העם על השיטה הדמוקרטית-ליברלית הייצוגית. לא מקרה הוא שכאן נרשמה גם תעודת הלידה של האנטישמיות ככוח פוליטי בחברה דמוקרטית. היהודי היה היסוד האנטי-לאומי, האויב מבפנים, שחייבים לסלקו או לפחות לנטרל אותו. כאן החלה להתגבש תפישה פוליטית חדשה, שעיקרה התקוממות כוללת נגד הנאורות, נגד תפישת הלאום שלה, נגד ראיית החברה כמכלול של יחידים חופשיים ואוטונומיים.

תפישת הלאום כגוף אורגני התפתחה עוד במאה ה-18 בגרמניה (יוהאן גוטפריד הרדר) ובאנגליה (אדמונד ברק) כהתקוממות נגד הנאורות הצרפתית; אך רק בסוף המאה ה-19 היא החלה לקבל את אופיה ההרסני. הלאום הוא תוצר של היסטוריה ארוכה, הוא משול לעץ שענפיו והעלים שצומחים עליהם קיימים רק בזכות קיומו של העץ כולו. הלאום קודם לבני אדם כיחידים, כשם שהעץ קודם לענפיו, לכן כל מה שמבטיח את קיומו של הלאום ואת עתידו הוא נכון ומוצדק מעצם ההגדרה, ואינו צריך לעמוד בשום מבחן מוסרי או משפטי. זכויות האדם אינן קיימות לא בטבע ולא בהיסטוריה, והן אינן אלא המצאה אומללה של הנאורות. לבני אדם אין זכויות אחרות מאלה שמעניקה להם החברה: החברה היא שבט, תוצר של ההיסטוריה; הלאום הוא גוף חי בעל אופי משלו, בעל רוח משלו, ושפתו היא ביטוי של המבנה המנטלי הייחודי שלו. בהמשך, ככל שמתקדמים אל השנים הראשונות של המאה ה-20, ניכר שהאלמנט הגזעי התחזק והלאום נתפש לא רק כבעל ייחוד היסטורי אלא גם כבעל ייחוד ביולוגי.

לשלמות מופלאה זו של הלאום נשקפת סכנה מתמדת של אובדן זהות, והיא מחייבת להציב חומות הגנה. האויב אורב מכל צד: זה יכול להיות אויב חיצוני, למשל, הרוח הגרמנית בעיני הצרפתים, או הרוח הצרפתית או האנגלית בעיני הגרמנים; וזה יכול להיות אויב פנימי — הזר והאחר. בתקופת המעבר בין המאות האויב הוא היהודי, האחר האולטימטיבי. הלאום אינו חברת מניות שמצטרפים אליה לפי הרצון או הצורך, אלא הוא גוף חי ונושם. מכאן נובעת הייררכיה ברורה: קהילת האזרחים, שבה כלולים גם מי שאינם בני השבט, היא מלאכותית ולפיכך תמיד תהיה נחותה. אויביה ההרסניים ביותר של הקהילה הלאומית הם האינטלקטואלים הקוסמופוליטיים, נושאי הערכים האוניברסליים, כמו אמת או צדק. זה מה שנאמר בפרשת דרייפוס: אין אמת אחת, האמת תלויה בנקודת המבט, היא נובעת מהרוח הלאומית. מי שמכפיף את האמת הלאומית לאמת אוניברסלית אחת, השווה לכולם, מבצע פשע כלפי הלאום. סוג זה של חשיבה אינו זר לישראלים בני-זמננו. מכל עבר באירופה נשמעה אותה קריאה: העם הפשוט, האיכר הפותח תלם באדמת אבותיו, בעל המלאכה ושוליותיו בפרבר, הפועל שלא נתפש למרקסיזם, אנשים שאינם מכורים לתרבויות זרות, שאינם מתעניינים בקאנט וברוסו, הם נושאי האמת הלאומית. לעומתם, מי שמלמדים שהחברה אינה יותר ממכלול של יחידים הם אויבי העם. חופש הביקורת והחירות לבטא דעות שהרוב שולל אותן חותרים תחת אושיות האומה. המסקנה ברורה: כדי להציל את האומה דרושה מהפכה תרבותית, שתהפוך את האנשים הפשוטים לחומה בצורה, שתעמוד מול נחשולי הריקבון. זו היתה ההמצאה הגדולה הראשונה של הזמן ההוא: ההמון תמיד יהיה הרוב, לכן אפשר לגייס את זכות ההצבעה הכללית נגד ערכי הדמוקרטיה הליברלית וזכויות האדם. גם זאת מבינים בישראל היטב, כי זו משמעותה של מהפכת התרבות העוברת עלינו.

בשנת 1897 יצא לאור אחד הרומנים הפוליטיים הראשונים של המאה שעמדה בפתח, אם לא הראשון

שבהם, "העקורים", פרי עטו של הסופר הצרפתי המפורסם בעולם הפרנקופוני, מוריס בארס. תכניו הקדימו במקצת את הגיגיהם של גדי טאוב, נפתלי בנט ומירי רגב: האליטה המשכילה מנותקת מהמוני העם, היא נעקרה משורשיה על ידי המוסר הקנטיאני, ההומניזם והאוניברסליזם. ערכי הנאורות, שבהם ספוגה מערכת החינוך הרפובליקאית, מרוקנים את השבט מהעוצמה הוויטלית שלו. התבונה מייבשת את התחושות האינסטינקטיביות, במקום להעצים את רגש הלכידות השבטית, וההתמכרות לרציונליזם מעמידה את הלאום בסכנה קיומית. מערכת אידיאולוגית זו הגיעה לבשלותה זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה.

כך היה גם באיטליה ובגרמניה. קו ישר מחבר בין מלחמתו של קרצ'ה נגד הנאורות והערכים ההומניסטיים בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה לבין תמיכתו במוסוליני, כאשר המהות של המשטר החדש כבר היתה גלויה לכל. הסנאטור קרצ'ה, הפילוסוף הליברלי, היה כל כך משוכנע בתפקידו ההיסטורי של הפשיזם במלחמתו נגד השמאל, שהוא תמך בממשלת מוסוליני, גם כאשר מנהיג הפשיזם נטל על עצמו אחריות אישית על רצח אחת הדמויות ההירואיות של תנועת ההתנגדות לפשיזם, ג'קומו מטיאוטי. הוא הדין באסכולת "המהפכה השמרנית" בגרמניה, מהשנים האחרונות של המאה ה-19 ועד לרפובליקת ויימאר, עם אוסוולד שפנגלר וארנסט יונגר.

בל נטעה: הפשיזם הוא קודם כל לאומנות רדיקלית, מכונת מלחמה נגד הליברליזם כמערכת ערכים, נגד קהילת האזרחים המלאכותית, בשם ההמון בעל החושים ה"בריאיים", שעדיין אינו נגוע בווירוס הנאורות וזכויות האדם של המהפכה הצרפתית. הפשיזם בהתוויתו היה קודם כל תופעה תרבותית מעוגנת בשינויים המופלגים שהתחוללו בתקופת המעבר בין המאות. מצד אחד הלאומיות התרבותית קלטה אלמנטים של דרוויניזם חברתי, ומצד שני התחולל שינוי דרמטי בתפישת האדם. האדם — כך לימד גוסטב לה בון, ממייסדי הפסיכולוגיה החברתית, בעשור האחרון של המאה ה-19 — אינו היצור הרציונלי של הנאורות, אלא יצור המופעל על ידי רגשות, אינסטינקטים, פחדים ושנאות. מכאן נובע שהפוליטיקה בדמוקרטיה היא אמנות של הפעלת המונים לא על ידי פנייה לתבונתם, אלא על ידי פנייה לרגשותיהם, לתסכוליהם ולאינסטינקטים הבסיסיים שלהם, גם אלה הנמוכים ביותר (כתביו של לה בון זכו להצלחה מסחררת: הוא פירסם 250 מאמרים בכתבי עת והוציא עשרות מהדורות של ספרים, שתורגמו ל-16 שפות). זה היה טיבה של הדמוקרטיה הפוסט-ליברלית החדשה, שיש מי שמתגעגעים אליה גם בישראל של היום.

אלה הם גם כמה מתכניה של מהפכת התרבות המתחוללת עכשיו בישראל, מלחמת האיוולת נגד האליטות הליברליות ה"ישנות" ונגד המורשת ההומניסטית המערבית. תרבות השקר, הדמגוגיה, ההסתה הגסה נגד מתנגדים, סימון האויב מבפנים והלחץ על מוסדות התרבות להתיישר לפי המוכתב על ידי השלטון צוברים תאוצה. הקונפורמיזם ופולחן הקונסנזוס, הצנזורה העצמית, הפחדנות וההתרפסות כבר ישנם, והמלחמה נגד הרשות השופטת בעיצומה. השימוש ברוב הפרלמנטרי לשבירת כללי המשחק של הדמוקרטיה הליברלית היה לנורמה מקובלת. נשאר פתוחה השאלה האם ההמשך הידוע משנות ה-20 וה-30 של המאה שעברה אורב גם לנו, או שיהיה בנו הכוח לעמוד מול כוחות ההרס.

.....